

شاخصه‌های روابط کلامی پسن‌دیده در خانواده از منظر اخلاق اسلامی و با تحلیل روان شناختی

علی احمد پناهی^۱، سید علی حسینی زاده^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۵

مقاله پژوهشی

چکیده

ارتباط کلامی شایسته و تحول آفرین در نظام خانواده، از انتظاراتی است که به گونه‌های مختلف در آموزه‌های اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. بهره‌گیری از روابط کلامی اخلاقی، از عناصر تقویت و بهبود روابط خانوادگی است. هدف این پژوهش، استخراج و استنباط شاخصه‌های مهم روابط کلامی از چشم‌انداز آموزه‌های اسلامی و اخلاقی است. پرسش اصلی این است که مهم‌ترین شاخصه‌های روابط کلامی از حیث محتوایی و ظاهری و از چشم‌انداز آموزه‌های اسلامی و اخلاقی و به ویژه معطوف به روابط خانوادگی چیست؟

در این پژوهش از روش پردازش، توصیفی - تحلیلی و استنباطی بهره گرفته شده است. با مطالعه آیات قرآن و منابع روایی مرتبط با موضوع، می‌توان ادعا نمود که در آموزه‌های اسلامی شاخصه‌هایی برای روابط کلامی بیان شده که در روابط خانوادگی به طریق اولی باید به کار رود. حتی می‌توان ادعا نمود که رعایت این شاخصه‌ها در روابط کلامی اعضای خانواده از اهمیت و فواید بیشتری برخوردار است.

کلید واژه‌ها: روابط کلامی، روابط خانوادگی، هنجارهای فرهنگی، اخلاق اسلامی، اخلاق در خانواده

۱. استادیار عضو هیات علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه apanahi@rihu.ac.ir

۲. دانشیار، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ali_hosseini@rihu.ac

خانواده، گسترده‌ترین و اصلی‌ترین عنصر اجتماعی است که ارکان تشکیل دهنده آن یک مرد و حداقل یک زن بوده و روابط انسانی آنان معمولاً به گونه‌ای آزادانه و آگاهانه شکل می‌گیرد و بین آنها پیمان زناشویی وجود دارد (آسوده^۱ و همکاران، ۲۰۱۱). خانواده از چشم انداز اسلامی، کوچک‌ترین و ساده‌ترین و عمومی‌ترین واحد اجتماعی است که براساس ازدواج قانونی و شرعی یک مرد و حداقل یک زن تشکیل می‌شود و انتظارات مختلفی از آن وجود دارد (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۹). زن و شوهر، دارای نقش‌های مختلفی در نظام خانواده هستند که برخی از نقش‌ها از شئون همسری و برخی از نقش‌ها از شئون والدینی و برخی از نقش‌ها نیز مشترک است. تعامل نیکو با اعضای خانواده و ایفای نقش اخلاقی در خانواده و به ویژه در روابط کلامی، از پیشگام‌ترین و فراگیرترین نقش‌هایی است که از زن و مرد در کسوت همسری و والدینی، مورد انتظار است (پناهی، ۱۳۹۸). قرآن کریم، به عنوان آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی، مشتمل بر گزاره‌های مختلف است که بخش اعظم آن معطوف به اخلاق و تربیت و به ویژه در ارتباطات اجتماعی و خانوادگی است. خداوند متعال از طریق قرآن کریم، اصول و جلوه‌های هدایت و تربیت را بیان فرموده است. قرآن کریم می‌فرماید: «الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ؛ قرآن، برای هدایت بشر و برای راهنمایی و امتیاز حق از باطل، نازل شده» (بقره، ۱۸۵) و همچنین در آیه دیگری می‌فرماید: «لَا رَظْبٌ وَلَا يَاسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ؛ هیچ‌تر و خشکی، جز آنکه در کتابی مبین مسطور است» (انعام، ۵۹). یکی از جلوه‌های تربیت، اصلاح روابط بین فردی و به ویژه اصلاح روابط کلامی و چهره به چهره است. از چشم انداز حکماء و اندیشمندان و از جمله ارسطو، خواجه نصیر طوسی، مطهری، علامه طباطبایی، جوادی آملی و...، انسان موجودی اجتماعی و به اصطلاح مدنی بالطبع است (بهریزی لک، ۱۳۹۶، ص ۲۳-۴۴) و اقتضای مدنی بودن انسان، آموختن قواعد ارتباطی و به ویژه اقتضائات روابط چهره به چهره در روابط کلامی است. در قرآن کریم و احادیث اهل بیت علیهم‌السلام به گونه‌های

1. Asoodeh, M. H

مختلف به شاخصه‌های روابط کلامی و به ویژه از حیث محتوایی و صوری، پرداخته شده است. روابط کلامی صحیح و سنجیده با دیگران از عناصر اعتماد، همکاری، پذیرش و تعامل سازنده است. بهره‌مندی از مهارت‌های ارتباطی^۱ از مهمترین عوامل موفقیت در روابط اجتماعی و در تعامل چهره به چهره است (رضاییان، ۱۳۷۹: ۲۸۴). افرادی که توانایی ارتباط سازنده و نیکو با دیگران دارند از رضایتمندی بیشتری برخوردار بوده و موفقیت بیشتری دارند (جووا و بهاتی^۲، ۲۰۰۶). توانایی برقراری ارتباط سازنده و مؤثر با دیگران، برنامه ریزی، مشارکت جویی، همدلی و صمیمیت را در فرایند ارتباط بهبود می‌بخشد و همکاری را افزایش می‌دهد (تولیت زواره، ۱۳۸۷). استفاده از مهارت‌های ارتباطی کلامی^۳، مهارت ارتباطی شنود^۴ (شنونده فعال و خوب بودن) و مهارت ارتباطی بازخورد^۵ (واکنش مناسب و صحیح نشان دادن)، از مهارت‌هایی است که در ایجاد ارتباط مناسب در فرایند روابط اجتماعی از اهمیت و اولویت ویژه برخوردار است (آهنچیان و منیدری، ۱۳۸۳؛ رضائیان، ۱۳۸۴: ۲۴۲-۲۴۳). توانایی برقراری ارتباط و تعامل سازنده و سالم و ایجاد ارتباط قوی و روشن با دیگران، نقش کلیدی در کارآمدی و پویایی روابط اجتماعی دارد (Manfredini et al, 2010). ارتباط کلامی و غیر کلامی بهنجار و سنجیده، مانعی جدی در مقابل شکل‌گیری بی‌اعتمادی و خطای شناختی در افراد است. ارتباط کارآمد و سازنده می‌تواند نقش سازنده‌ای در کنترل و مدیریت تعارض‌ها ایفا کند و زمینه تفاهم و همدلی را در فرایند روابط اجتماعی و خانوادگی بهبود بخشد. ارتباطات، نخست به عنوان «انتقال اطلاعات» و سپس به عنوان «اقتناع» و در برداشت‌های جدید به منزله «بیان شخصی»، «تأثیرگذاری متقابل و همبستگی اجتماعی»، «ابزار اصلی دگرگونی اجتماعی و سیاسی و تربیتی» است. در میان شاخه‌های مختلف ارتباطات، ارتباطات انسانی و به ویژه ارتباطات کلامی به

-
1. Communication Skills
 2. Juvva, S., & Bhatti, R
 3. Verbal Communication Skills
 4. Listening Communication Skills
 5. Feedback Communication skills

لحاظ نقش اثرگذار آن از یک سو در تقویت مناسبات و همبستگی اجتماعی و از سوی دیگر در کاهش یا افزایش ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است. در قرآن مجید از ظرایف و دقایق بسیاری درباره مناسبات فردی و اجتماعی انسان با خداوند، خود، دیگران و طبیعت سخن رفته است. در این میان موضوع ارتباطات و به ویژه ارتباطات کلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که ریشه آن را در متن محوری و کلام محوری ادیان ابراهیمی و به صورت خاص در اسلام و مخصوصاً در کلام الله مجید و در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام باید جست. از این رو، بررسی دیدگاه قرآن مجید و احادیث اهل بیت علیهم‌السلام و تحلیل آن‌ها درباره ارتباطات کلامی و نقش حیاتی آن در کاهش ناهنجاری‌ها و آسیب‌های فردی و اجتماعی به ویژه در دنیای معاصر اهمیت و ضرورت دو چندان می‌یابد.

در پژوهش پیش رو، تلاش شده به بررسی و استخراج برخی از شاخصه‌های حاکم بر ارتباطات کلامی و میان فردی و به ویژه در روابط خانوادگی و از چشم انداز آموزه‌های اخلاقی اسلام، پرداخته شود.

پیشینه

با تتبع و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه موضوع انجام گرفت این نتیجه حاصل شد که بحث مستوفایی و به ویژه با نگاه قرآنی و حدیثی در رابطه با موضوع پیش رو صورت نگرفته است و در برخی مقالات و کتاب‌ها، فی الجمله مطالبی بیان شده است. برخی از کتاب‌ها و پژوهش‌هایی که به نظر می‌رسید ارتباط بیشتری با موضوع پیش رو دارد عبارتند از:

۱. خسرو باقری (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «ساحت‌های تربیت: اصول تربیت اجتماعی در اندیشه امام علی علیه‌السلام به مباحثی همچون: تبیین مسئله اجتماعی بودن و تربیت اجتماعی، مفهوم اجتماعی بودن و اصول تربیت اجتماعی از منظر امام علی علیه‌السلام پرداخته شده است و برای اجتماعی بودن انسان از منظر نهج البلاغه ویژگی‌هایی چون فطرت، حریت و کرامت را بر می‌شمارد.

۲. پناهی (۱۳۹۵) در پژوهش با عنوان تربیت اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های تربیتی. روان

شناختی، به اقتضائات و بایدهای تحقق تربیت اجتماعی فرزندان، اشاره نموده است.

۳. امیدبگی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)» به جایگاه ویژه تربیت اجتماعی در فرایند تربیت اشاره می‌کند و می‌نویسد: تربیت اجتماعی نه تنها یکی از اهداف تعلیم و تربیت بلکه تحقق آن یکی از وظایف اصلی آموزش و پرورش است و والدین نیز در این عرصه وظایف مهمی بر عهده دارند.

۴. صرفه جو (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «اصول و روش های تربیت اسلامی دوره کودکی بر مبنای سیره پیامبر» به این نتیجه رسیده است که تربیت اجتماعی از ضرورت های ارتباط اجتماعی بهنجار است و والدین ملزم به تربیت اجتماعی فرزندان هستند.

۵. مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۸) در پژوهشی به مهم ترین اهداف تربیت اجتماعی بر مبنای نهج البلاغه پرداخته و جلوه های آن را شامل رساندن انسان به آزاداندیشی، ایجاد امنیت و صلح، پرورش روح عدالت خواهی و توسعه تعلیم و تربیت، مسئولیت پذیری، حق مداری، مدارا، ظلم ستیزی و وحدت، دانسته اند.

۶. فتحی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله ای با عنوان اصول تربیت گفتاری در قرآن کریم با تکیه بر بُعد اجتماعی، به مواردی از اصول ارتباط اجتماعی از منظر قرآن کریم، پرداخته اند.

۷. اسدی و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن، به دسته بندی و توصیف آیات مرتبط با تربیت اجتماعی پرداخته و تلاش کرده یک الگوی نظری مبتنی بر آموزه های قرآنی ارائه دهد.

روش پژوهش

بر اساس تقسیم بندی تحقیقات علمی بر اساس هدف، پژوهش حاضر در ردیف تحقیقات نظری و کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین از روش توصیفی - تحلیلی نیز بهره گرفته می‌شود. یعنی پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی مباحث و توصیف آن‌ها، به تحلیل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از هر کدام پرداخته می‌شود. در تحقیقات توصیفی محقق به دنبال چگونه بودن موضوع است و می‌خواهد بداند پدیده متغیر یا مطلب چگونه است. به عبارت دیگر، این تحقیق وضع موجود را

بررسی می‌کند و به توصیف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی می‌پردازد. تحقیقات نظری نیز تحقیقاتی هستند که در آن‌ها اطلاعات و مواد اولیه تحقیق در روش کتابخانه‌ای گردآوری می‌شود و سپس با روش‌های مختلف استدلال، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته و نتیجه‌گیری می‌شود (حافظ نیا، ۱۳۸۱). در پژوهش پیش رو تلاش شده تا مهم‌ترین شاخصه‌های روابط کلامی قابل استخراج و استنباط از آموزه‌های اخلاقی و در تعامل خانوادگی، تبیین و تحلیل گردد.

یافته‌های پژوهش

با تتبع و کنکاشی که در آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام انجام گرفت، می‌توان ادعا نمود که مهم‌ترین ویژگی‌های روابط کلامی و غیرکلامی، به ویژه در خانواده قابل استخراج از آموزه‌های اخلاقی اسلام که دارای اهمیت، ضرورت و فواید گسترده است عبارتند از:

۱. به کارگیری واژه‌های فاخر و زیبا

خانواده یک سازمان اجتماعی است که بر اساس محبت و صمیمیت و اخلاق بنا شده و باید بر همین اساس نیز ادامه پیدا کند. استخدام واژه‌های فاخر و زیبا از انتظارات اسلام به نحو عام در روابط فردی و در روابط خانوادگی است. واژه‌ها و کلمات قدرت سازندگی یا تخریب دارند. هر کلمه‌ای که به کار می‌بریم در ذهن خودمان و در ذهن مخاطب، تأثیر دارد و اندیشه را متحوّل می‌کند. کاربرد کلمات و واژه‌های فاخر و زیبا از مهم‌ترین جلوه‌های ارتباط کلامی است. برخی واژه‌ها و کلمات چنان آراسته و فاخر و دارای انرژی مثبت هستند که در دل و روان اعضای خانواده نفوذ می‌کند و شاکله شخصیتی او را تحت تأثیر قرار می‌دهد و روابط را بهبود می‌بخشد. قرآن کریم، همه مردم را توصیه به سخن زیبا و فاخر نموده است^۱ (بقره، ۸۳ و نساء، ۸۷) و این دستور قرآنی شامل اعضای خانواده نیز هست. امام باقر علیه‌السلام درباره مراد از این آیه شریفه

۱. «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا. وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا».

می‌فرماید: بهترین سخنی که دوست دارید مردم به شما بگویند، به آنها بگویید^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۵). خداوند متعال به پیامبر خاتم توصیه فرموده که به بندگانم بگو سخن نیکو بر زبان جاری کنند^۲ (اسراء، ۵۳). ارتباط کلامی زیبا باعث تحکیم روابط خانوادگی و باعث تقویت دوستی می‌شود^۳ (فصلت، ۳۴) و محبوبیت را افزایش می‌دهد^۴ (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص ۲) و از جلوه‌های شاخص در روابط کلامی اخلاق محور است. کنش کلامی پسندیده، مانع از کینه و حسد شده و دل‌ها را به هم پیوند می‌زند و باعث آرامش می‌گردد. هیچ کلامی همانند کلام نرم، زیبا و دل‌نشین نمی‌تواند روابط خانوادگی را صمیمی و گرم نماید. گفتار زیبا، انسان را به اهدافش نزدیک کرده و تلاش او را قرین موفقیت می‌کند و روابط را بهبود می‌بخشد. حضرت علی علیه السلام در این رابطه می‌فرماید: هر کس گفتارش نیکو باشد، پیروزی در برابر اوست (پیروزی و ظفر همراه اوست)^۵ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۴۵۶).

۲. تأکید بر ادبیات نرم و محبت محور

والدین و همسران، ارکان و ستون خیمه خانواده هستند. کیفیت تعامل و به ویژه ارتباط کلامی آنان با دیگران، نقش مهمی در ایجاد صمیمیت و همدلی و اخلاق‌گرایی در روابط خانوادگی دارد. قرآن کریم، با امر به خوش‌زبانی، اجتناب از درشت‌گویی، به نرمی سخن گفتن و گفتار کریمانه، به طور مکرر در آیات خویش بر این مطلب صحه گذاشته و شیوه سخن گفتن را به انسان متذکر می‌شود: به بندگانم بگو آنچه را که بهتر است بگویند که شیطان میان‌شان را به هم می‌زند^۶ (اسراء، ۵۳). مقصود از جمله «الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» کلماتی است که احسن، مشتمل بر

۱. «عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا قَالَ قُولُوا لِلنَّاسِ أَحْسَنَ مَا تَجِبُونَ أَنْ يُقَالَ فَيَكُنُّ».

۲. «وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ».

۳. «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ».

۴. «الْقَوْلُ الْحَسَنُ يُثْرِي الْمَالَ وَ يُنْمِي الرِّزْقَ وَ يُنْصِي فِي الْأَجَلِ وَ يُحِبُّ إِلَى الْأَهْلِ وَ يُدْخِلُ الْجَنَّةَ».

۵. «مَنْ حَسَنَ كَلَامُهُ كَانَ النُّجْحُ أَمَامَهُ».

۶. «وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ».

ادب، خالی از خشونت و ناسزا و در يك كلام، نيكوترين باشند (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۱۳/ ۱۶۲). دستور قرآن در كنش متقابل اجتماعی با ديگران، به ويژه خانواده، برخورد ملايم و توأم با مهر و عواطف انسانی است و فوايد آن را نيز تنبه و هوشیاری و اصلاحگری می داند^۱ (طه، ۴۴). پیامبر اکرم فرمود: بی گمان کامل ترین مؤمن کسی است که اخلاقش نیکو باشد و من نیک رفتارترین شما با اهل خانواده ام هستم (ابن ابی الدنيا، بی تا، ج ۲، ص ۶۶۰). قرآن کریم، عواقب تندی و خشونت با ديگران را، پراکندگی و بیزاری دانسته و می فرماید: اگر خشن و دل سخت می بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند^۲ (آل عمران، آیه ۱۵۹). پیامبر اکرم در این باره فرمود: هرگاه خدا خیر خانواده ای بخواهد آنها را به نرمی رهنمون می شود و هر کس از نرمی و ملايمت محروم شود از خیر و خوبی محروم شده است. امام صادق علیه السلام نیز فرمود: رفق و ملايمت از خانواده ای رخت برنېست مگر آن که خیر و خوبی از آنان رخت برنېست (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۱۹). همچنين در مورد همسر و اهل خانواده می فرماید: فداها تعیش بها؛ با او مدارا کن و ملايمت بورز تا با او به خوبی زندگی کنی (ابن حنبل، ج ۵، ص ۸). امام صادق علیه السلام نیز فرمود: بهترین زنان شما، با محبت ترین آنان نسبت به همسر و مهربان ترین آنان نسبت به فرزندان شان هستند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۶). اصل نرمی در رفتار به ويژه در خانواده در گفتار تجلی می یابد به طوری که حتی اگر در رفتار هم خوشنتی صورت گرفت می توان با گفتار نرم آن را رفع و رجوع کرد.

حضرت موسی علیه السلام با نرمی خود، فرعون را مدیریت نمود؛ حال اگر با خشونت سخن می گفت شاید جان خود را هم از دست می داد و به هدف هم نمی رسید. نکته ديگر آنکه اگر انسان با کسی سخنان تند، خشن و مذموم بگوید همان گونه پاسخ می شنود. حضرت علی علیه السلام فرموده اند: زشتی پاسخ (که می شنوی) از زشتی سخن است (که می گوئید)^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۴۹۷). از نگاه قرآن کریم، سخن باید دلپسند و دلنشین نیز باشد و آزارنده و ملال آور

۱. «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى».

۲. «فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ. وَلَوْ كُنْتَ قَطًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ».

۳. «نَكِيرُ الْجَوَابِ مِنْ نَكِيرِ الْخِطَابِ».

نباشد^۱ (حج، ۲۴). قرآن کریم به سخنان پسندیده فرمان داده است^۲ (نساء، ۹). حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: هر کس در سخن گفتن نرم باشد و آرام سخن گوید محبت او در دل‌ها جای می‌گیرد^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۹۶/۶۸). طبیعی است که هر محبوبی کلامش گوش کردنی است و الگو قرار می‌گیرد. گفتار دلپسند، گفتار شفاف، واژه‌های لطیف^۴ (طه، ۴۴) باعث جذب دیگران است. گفتار دلنشین^۵ (نساء، ۸۷)، گفتگوی شیرین و لطیف باعث آمادگی روان شناختی دیگران برای شنیدن و پذیرش می‌گردد و روابط خانوادگی را بهبود می‌بخشد. سخنان نرم و لطیف، باعث افزایش دوستی و صمیمیت در اعضای خانواده می‌شود. حضرت علی علیه السلام در این زمینه فرموده‌اند: زبانت را به نرم گویی و سلام کردن (به دیگران) عادت ده، تا دوستدارانت زیاد و بدخواهانت اندک شوند^۶ (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۳۴۰). رعایت حدّ و مرز سخن^۷ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۴۸) و پرهیز از کلمات ناخوشایند^۸ (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۵۴۸) از عوامل مؤثر در بهبود روابط خانوادگی و تأثیر در دیگران است. گفتگو با صدای بلند و کاربرد کلمات ناخوشایند، باعث دلزدگی و بی‌زاری و باعث کاهش جذابیت و هیبت گوینده می‌شود^۹ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۹۹) و پذیرش عاطفی را مختل می‌کند.

۳. التزام به سخنان متقن و قابل فهم

همسران و والدین، بایستی در روابط خانوادگی و به ویژه در تعامل با یکدیگر و در تعامل با

۱. «الطَّيِّبُ مِنَ الْقَوْلِ».

۲. «وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا».

۳. «مَنْ لَانَتْ كَلِمَتُهُ وَجَبَتْ مَحَبَّتُهُ».

۴. «قَوْلًا لَيِّنًا».

۵. «وَإِذَا حُيِّنْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا».

۶. «عَوِّذْ لِسَانَكَ لِيْنِ الْكَلَامِ وَ بَذَلِ السَّلَامَ يَكْتُمُ مَحْبُوكَ وَ يَقْلُ مَبْغُضُوكَ».

۷. «أَفْضَلُ الْأَدَبِ أَنْ يَقِفَ الْإِنْسَانُ عِنْدَ [عَلَى] حَدِّهِ وَ لَا يَتَعَدَّى قَدْرَهُ».

۸. «كَفَاكَ أَدَبًا لِنَفْسِكَ اجْتِنَابُ مَا تَكْرَهُهُ مِنْ غَيْرِكَ».

۹. «إِيَّاكَ وَ مَا يُسْتَهْجَنُ مِنَ الْكَلَامِ فَإِنَّهُ يَحْبِسُ عَلَيْكَ اللَّئَامَ وَ يَنْفِرُ عَنْكَ الْكَرَامَ».

فرزندان، از مسیر انصاف خارج نشوند و در قضاوت‌ها و در حرف‌های خویش، اتقان و انصاف را رعایت نمایند. قرآن کریم مردم را به قول سدید^۱ (احزاب، ۷۰) و سخنی که در آن سستی و دروغ و بی‌انصافی نباشد، تشویق نموده است^۲ (انعام، ۱۲۵) و این دستور قرآنی معطوف به همه انسان‌ها و به ویژه معطوف به روابط خانوادگی و والد - فرزندی نیز هست. قول سدید عبارت است از کلامی که مطابق با واقع باشد، لغو نباشد و یا اگر فایده دارد، در جهت ضرر رساندن به دیگران نباشد. پس بر مؤمن لازم است که به راستی و واقعیت آنچه می‌گوید مطمئن باشد (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۱۶/ ۵۲۳). سخنی که تهی از افراط و تفریط باشد و بر محور انصاف و اعتدال بچرخد و سخنی که از استحکام و قوت (مستند، معتبر، عقلانی و قابل پذیرش) برخوردار باشد، باعث اقناع اندیشه و ذهن دیگران می‌شود و مورد پذیرش قرار می‌گیرد. قرآن کریم از بگو و مگوی و مجادله بیهوده، نهی کرده است و به جدال احسن توصیه نموده و می‌فرماید: با آنها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن^۳ (نحل، ۱۲۵). رسول خدا فرمود: «از عیوب مرد همین بس که همنشین خود را با سخنان نامربوط و بیهوده آزار دهد»^۴ (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴، ص ۱۸۵). حضرت علی علیه السلام نیز می‌فرماید: از مجادله پرهیزید که قلب‌ها را نسبت به برادران مریض می‌کند و بذر نفاق می‌کارد^۵ (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۲/ ۳۰۰). امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: حق همنشین تو آن سات که با او نرمخویی و نرم رفتاری کنی و هنگام گفتگو با او جانب انصاف نگه داری ... و جز خیر و خوبی به او نگویی (نه پرگویی کنی و نه درشتگویی و نه برتر از سطح فهم او سخن بگویی)^۶ (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۴۲۲).

۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا».

۲. «إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا».

۳. «جَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ».

۴. «كَفَى بِالْمَرْءِ عَيْبًا أَنْ يُبَصِّرَ مِنَ النَّاسِ مَا يَغْمِي عَلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ، وَأَنْ يُؤْذِيَ جَلِيسَهُ بِمَا لَا يَنْبَغِي».

۵. «إِيَّاكُمْ وَالْمَرْءَ وَالْخُصُومَةَ فَإِنَّهُمَا يُمْرِضَانِ الْقُلُوبَ عَلَى الْإِحْوَانِ وَيَنْبُتُ عَلَيْهِمَا التِّفَاقُ».

۶. «أَمَّا حَقُّ جَلِيسِكَ فَأَنْ تُلِينَ لَهُ جَانِبَكَ وَتُنْصِفَهُ فِي مُجَارَاةِ اللَّفْظِ وَلَا تَقُومَ مِنْ مَجْلِسِكَ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَمَنْ يُجْلِسْ إِلَيْكَ يُجُوزُ لَهُ الْقِيَامُ عَنْكَ بِغَيْرِ إِذْنِكَ وَتَنْسَى زَلَاتِهِ وَتَحْفَظَ خَيْرَاتِهِ وَلَا تَسْمَعَهُ إِلَّا خَيْرًا».

۴. کاربرد ادبیات محترمانه و نجیبانه

سخن، بایستی کریمانه (با اکرام و احترام بودن)، و ملایم و قابل ادراک باشد. فرزندان، انتظار تکریم و صمیمیت از والدین دارند. همسران نیز توقع دارند که همسرشان تعامل نیکو و نجیبانه با آنان داشته باشد. در آموزه‌های اسلامی به گونه‌های مختلف به رعایت سخن ملایم و قابل فهم^۱ (اسراء، ۲۸) کریمانه (به ویژه در تعامل با والدین)^۲ (اسراء، ۲۳)، تأکید شده است. آنچه ما به زبان می‌آوریم، بر دیگران تأثیر می‌گذارد. انسان‌ها توانایی دارند ضمن صحبت کردن، تشخیص دهند که گفته آنها چه واکنشی بر طرف مقابل می‌گذارد. قرآن کریم با صراحت به تعامل نیکو و روابط کلامی تکریم آمیز با اعضای خانواده و به ویژه با همسر، توصیه کرده و می‌فرماید: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»، با زنان به نیکی تعامل نمایید (نساء، ۱۹). در تعالیم اسلامی، به انتخاب واژه‌های مناسب، بیان سنجیده و نحوه طرح و ارائه مطلب توجه شده است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱/ ۱۷۴). تعبیر «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ» در آیه ۲۶۳ سوره «بقره» نیز در همین زمینه، است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱/ ۴۲۶). پیامبر اکرم فرمود: «مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَئِيمٌ؛ تکریم نمی‌کنند زنان را مگر انسان‌های بزرگوار و تحقیر نمی‌کنند آنان را مگر فرومایگان» (پابنده، ۱۳۶۳، ص ۴۷۲). نیز فرمود: «مَنْ اتَّخَذَ زَوْجَةً فَلْيَكْرِمْهَا؛ هر کسی همسری گزیند پس باید او را گرمی بدارد.» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ص ۴۱۲). همچنین امام صادق علیه السلام فرمود: ابراهیم ساره را گرمی می‌داشت و حق او را می‌شناخت (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۲، ص ۱۳۶). امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: حق زن آن است که بدانید که او نعمتی از جانب خداست پس او را احترام نمایی (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۴۲۰-۴۲۱).

بنابراین، در گفتارها و روابط انسانی، به ویژه در خانواده، باید تکریم شأن و شخصیت دیگران را پایه قرار داد. الگوی رفتاری تکریم آمیز در روابط درون شخصی و برون شخصی، نقش سازنده دارد. رفتار اخلاقی، انعکاس ارزش‌های افراد است. ارزش‌ها شامل دامنه‌ای از باورها،

۱. «قُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا».

۲. «قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا».

انگیزه‌ها و تمایلات درونی است که به شکل‌گیری رفتار بیرونی منجر می‌شود (Piff, 2012, p4090). بی‌توجهی به زیبایی و دلپسندی و کریمانه بودن سخن، می‌تواند پیامدهای ناخوشایندی از قبیل کاهش اقبال، ایجاد روابط غیر رسمی و کاهش مقبولیت را به دنبال داشته باشد (Zhang, 2011, p160). در آموزه‌های اسلامی افزون بر توصیه به رعایت کرامت و حقوق انسانی عامه مردم، بر لزوم رعایت کرامت و منزلت افراد مؤمن سفارش مضاعف گردیده است^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۳/ ۴۸۸ و کلینی، ۱۴۲۹ق: ۳/ ۷۴۵). کرامتی که در سایه رعایت تکریم دیگران حاصل می‌شود، علاوه بر آثار مثبت خانوادگی و تربیتی، باعث جلوگیری از تنزل شخصیت اعضای خانواده شده و آنان را از ناهنجاری‌های رفتاری و اخلاقی مصونیت می‌بخشد. احساس کرامت نفس، انرژی روانی انسان را در حل چالش‌های زندگی افزایش می‌دهد (پناهی، ۱۳۹۴، ص ۷۶-۷۷). در آموزه‌های اسلامی، یکی از علل شکل‌گیری خودبرتربینی در شاکله شخصیتی انسان را احساس حقارت و کم ارزش انگاری خویشستن، معرفی کرده است^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۲/ ۳۱۲ و کلینی، ۱۴۲۹ق: ۳/ ۷۶۱). رعایت سخن کریمانه در تعامل با اعضای خانواده، زمینه ساز تحوّل اخلاقی و شخصیتی و بهبود کنش‌های بیرونی است (پناهی، ۱۴۰۲: ۱۸۴-۱۹۱).

۵. رعایت توازن کلامی و آوایی

در آموزه‌های قرآنی، از بلند حرف زدن نهی شده است^۳ (لقمان، ۱۹). صدای بلند مذموم است و صدای نرم و لطیف، پسندیده است؛ سخن نرم و آرام و معتدل، تأثیر بسیار فراوانی در آرامش انسان خواهد داشت. امی مؤمنان فرمود: «إِنَّ مِنَ الْكَرَمِ لِينَ الْكَلَامِ؛ بی‌گمان نرم‌گویی از بزرگواری اخلاقی است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۲۴)؛ چنان‌که سخن خشن و با فریاد، روح و روان انسان را ناآرام و مضطرب و کینه‌ور می‌کند. نیز آن حضرت فرمود: «إِيَّاكَ وَ مُسْتَهْجَنَ الْكَلَامِ

۱. «عَزَّ الْمُؤْمِنُ كُفَّهُ عَنْ أَعْرَاضِ النَّاسِ. مَنْ كَفَّ نَفْسَهُ عَنْ أَعْرَاضِ النَّاسِ أَقَالَ اللَّهُ نَفْسَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

۲. «مَا مِنْ رَجُلٍ تَكَبَّرَ أَوْ تَجَبَّرَ إِلَّا لَذَلَّةٌ وَ جَدَهَا فِي نَفْسِهِ. مَا مِنْ أَحَدٍ يَتِيَهُ إِلَّا مِنْ ذَلَّةٍ يَجِدُهَا فِي نَفْسِهِ».

۳. «وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ».

فَاتَهُ يُوغِرُ الْقُلُوبَ؛ زنه‌ار از سخن زشت، که دلها را کنیه‌ور می‌سازد» (خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۲۹۸).

خداوند حکیم سخن با داد و فریاد و خشونت را به آواز خران تشبیه نموده است تا نهایت قبح این گونه سخنی را به تصویر بکشد. مطالعات نشان می‌دهد که در یک ارتباط اجتماعی، ۹۳٪ از پیام به گونه غیر کلامی فرستاده می‌شود. از این مقدار ۳۸٪ آن مربوط به لحن و تن صدا و ۵۵٪ نشانه‌های چهره‌ای و زبان بدن است و تنها ۷٪ را به صرف کلام و زبان سر مربوط می‌دانند. درک پیام‌های غیر کلامی نیازمند توانایی و ظرفیت‌های ویژه است. کسانی که به فرهنگ‌ها و قومیت و افراد زیادی تعامل دارند و از تجارب ارتباطی بیشتری برخوردارند در درک و تفسیر پیام‌های غیر کلامی موفقیت بیشتری دارند و در روابط اجتماعی خویش، توازن کلامی و آوایی را به نحو شایسته رعایت می‌کنند (پناهی، ۱۴۰۲: ۱۸۵-۱۹۰).

۶. گفتگوی ظریف و همراه با تحیت با اعضای خانواده

ادب، در تمام رفتارهای انسان و به ویژه در رفتارهای خانوادگی جلوه‌گری دارد. علامه طباطبائی معتقدند: اخلاق عبارت است از ملکات راسخ در روح یا در واقع، وصفی از اوصاف روح؛ اما آداب عبارت است از هیئت‌های زیبایی که اعمال و رفتار آدمی بدان متصف می‌گردد که نحوه صدور این اعمال به اخلاق و صفات روحی شخص بستگی دارد. وقتی انسان متوجه حالات خویش باشد و با ظرافت و زیبایی خاص عملی را انجام دهد، گفته می‌شود مؤدب به آداب است (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۶/۲۵۵). بر این اساس، آداب اجتماعی و خانوادگی که شامل ظرافت‌های رفتاری انسان در کلیه فعالیت‌های اجتماعی و خانوادگی اوست، در ارزیابی رفتارهای اجتماعی و خانوادگی به عنوان یک معیار و شاخص مهم محسوب می‌شوند و به جنبه‌های زیباشناختی در رفتار انسان ناظر هستند. ادب را «ظرافت و زیبایی» یک رفتار تعریف کرده‌اند؛ هیأت نیکویی که شایسته است رفتار مطابق آن باشد.

گفتگوی لطیف و همراه با تحیت و سلام، یکی از جلوه‌های مهم ادب گفتاری در اسلام است که اخلاقی بوده و در آیات مختلف به آن توصیه شده است به عنوان نمونه در قرآن کریم

می‌فرماید: پس چون به خانه‌ها درآمدید، به یکدیگر سلام کنید؛ درودی که نزد خدا مبارک و خوش است^۱ (نور، ۶۱). ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خانه‌هایی که از شما نیست داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گوید. این برای شما بهتر است^۲ (نور، ۲۷). نیز می‌فرماید هنگامی که وارد خانه‌ای شدید برخویشتن سلام کنید، سلام و تحیتی از سوی خداوند، سلامی پربرکت و پاکیزه (نور، ۶۱) و چون به شما درود گفته شد، شما به [صورتی] بهتر از آن درود گوید، یا همان را [در پاسخ] برگردانید، که خدا همواره به هر چیزی حسابرس است^۳ (نساء، ۸۶). خدای متعال بعد از وضع این هنجار در جامعه دینی، از طرق مختلف به جامعه‌پذیری افراد در این زمینه پرداخت است. برای مثال، پیامبرش را علی‌رغم اینکه رهبر دینی جامعه بود، به سلام کردن به مردم امر نمود تا بدین وسیله، الگویی عملی ارائه دهد و این هنجار دینی به عنوان یک سنت پسندیده در جامعه جای خود را باز کند. قرآن کریم در آیه ۵۴ سوره «انعام» به این مطلب اشاره دارد و می‌فرماید: و چون کسانی که به آیات ما ایمان دارند، نزد تو آیند، بگو درود بر شما! پروردگارتان رحمت را بر خود مقرر کرده است^۴ (انعام، ۵۴). علاوه بر این، قرآن کریم به تعمیم این هنجار پرداخته و سلام کردن به غیرمسلمانان را نیز در دستور کار قرار می‌دهد^۵ (زخرف، ۸۹). خداوند متعال گستره کاربرد سلام را به فراتر از دنیای مادی کشانده و یکی از جلوه‌های تحیت در ملکوتیان و بهشتیان را نیز سلام دانسته و آن را ستایش می‌کند^۶ (نحل، ۳۲؛ رعد، ۲۳-۲۴؛ یونس، ۱۰؛ واقعه ۲۵-۲۶).

سلام کردن، نقطه آغازین کنش‌های متقابل اجتماعی و نخستین معنایی که بین دو

۱. «فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ».

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ».

۳. «وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا».

۴. «وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ».

۵. «فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ».

۶. «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا إِلَّا قِيلًا سَلَامًا».

کنشگر انتقال می‌یابد. سلام کردن از نمادهای معنادار شفاهی است که وقتی به زبان آورده می‌شود به واسطه معنایی که انتقال می‌دهد، هم بر خود فرد و هم بر طرف مقابل تأثیر می‌گذارد. از این‌روست که اسلام این مسئله را به عنوان یک سنت نیکو مورد توجه قرار داده است. قرآن، سلام کردن را هنجاری فراگیر می‌داند که به زمان و مکانی خاص محدود نیست. هر جا کنشی متقابل صورت می‌گیرد، نخستین معنایی که آن کنش را جهت می‌دهد، سلام کردن است. سلام دادن، انتقال نوعی احساس امنیت روانی و عاطفی از ناحیه کنشگر به فرد مقابل است که به واسطه آن، ارتباطی توأم با امنیت و محبت و صمیمیت برقرار شده و احساس خوشایندی به طرف مقابل انتقال می‌یابد. گسترش محبت و امنیت و نیز اعتماد متقابل خانوادگی، از مهم‌ترین کارکردهای سلام کردن و لازمه روابط بین فردی و خانوادگی است. هر چند که سلام یک عبارت یا کلمه بیشتر نیست، اما در حکم نمادی است که براساس قرارداد اجتماعی معنایی خاص را انتقال می‌دهد. آیت الله مکارم شیرازی در این زمینه معتقدند: تحیت نیز باید جنبه الهی داشته باشد، همان‌گونه که همه آداب معاشرت باید چنین باشد. در تحیت، علاوه بر احترام و اکرام طرف مقابل، یادی از خدا نیز دیده می‌شود (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۲۳/۴۳۶). ارتباطی که با تحیت و سلام آغاز گردد، باعث افزایش محبت و پذیرش و باعث جذب مخاطب می‌شود. سلام و احوال‌پرسی صمیمانه و نجیبانه، بهترین و سهل‌ترین و پُر دامنه‌ترین روش برای یک ارتباط دوستانه و صمیمانه است. شروع سخن و ارتباط با سلام و تحیت، باعث شکل‌گیری یک ذهنیت مثبت در افراد می‌شود و انگیزه او را برای ادامه ارتباط افزایش می‌دهد. سلام و تحیت، در پذیرش عاطفی و گُنش عاطفی مخاطب و در تحول شناختی و تأثیرپذیری معرفتی و رفتاری اعضای خانواده نقش سازنده دارد. خاتم انبیاء حضرت محمد ﷺ در این باره می‌فرماید: دلها بر محبت کسی که به آنها خوبی کند و بر نفرت از کسی که به آنها بدی روا دارد، سرشته شده است^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۶/۱۸۴). «همواره رابطه و پذیرش عاطفی، زمینه ساز تأثیرگذاری شناختی می‌شود» (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶: ۱۸۹).

۱. طَلَبَتِ (جُلِبَتِ) الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا وَ بُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا.

۷. پذیرش دیگران و شنونده خوب بودن برای آنها

پذیرش عاطفی اعضای خانواده و گوش شنوا برای فرزندان و همسر داشتن، از مهم‌ترین جلوه‌های اخلاقی روابط کلامی و خانوادگی است. وقتی فرزندان با والدین درد دل می‌کنند احساس رضایت و آرامش پیدا می‌کنند. پذیرش عاطفی و دلدادگی به سخنان اعضای خانواده، باعث افزایش محبت و اعتماد است. هر ارتباطی دارای ساحت‌ها و جنبه‌های مختلفی است. ساحت شناختی و عاطفی ارتباط، از ساحت‌های مهم است. در هر ارتباط افزون بر اینکه باید به حرف و کلمات مخاطب توجه نمود و ادراک درست داشت، باید به جنبه‌های عاطفی او نیز توجه کرد. باید ساحت عاطفی خویش را با مخاطب هم‌تراز نمود. به عنوان مثال اگر مخاطب محزون و غمگین بود، با او هم احساسی برقرار کرد. باید بتوان با دیگران رفتار همدلانه برقرار کرد. همدلی به معنای سهیم شده در تجربیات و احساسات دیگران، از عوامل افزایش محبت در روابط است (پناهی، ۱۴۰۲: ۱۱۹). ارتباط مؤثر و تحول آفرین، در موقعیتی ایجاد می‌شود که بین اعضای خانواده تفاهم طرفینی وجود داشته باشد. گاهی گفتگو به گونه‌ای است که هر کس حرف خودش را می‌زند و توجهی به منظور و فهم طرف مقابل ندارد. گفتگوی منطقی و مفید مبتنی بر گفت و شنود صبورانه، دقیق و تهی از پیش داوری است. در تعامل خانوادگی، همانگونه که بایستی گوینده خوبی باشیم، بایستی شنونده خوبی نیز باشیم. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: همان گونه که نیکو سخن گفتن را می‌آموزی (گوینده خوب بودن)، نیکو شنیدن (شنونده خوب بودن) را نیز بیاموز^۱ (ورام بن اُبی فراس، ۱۴۱۰: ۲۵۲/۱). همچنین حضرت امام صادق علیه السلام می‌فرماید: سه چیز نشانگر رأی درست است: خوش برخوردی، خوب گوش دادن به سخن، و خوب پاسخ دادن^۲ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۲۳). اگر افراد بخواهند درک درستی از حرف‌های دیگران داشته باشند، باید در قدم اول به سخنان آن‌ها با دقت گوش دهند و در قدم دوم حرف‌های آن‌ها را به درستی تفسیر کنند و در قدم سوم به گونه‌ای از برداشت صحیح خود

۱. تَعَلَّمَ حُسْنَ الْإِسْتِمَاعِ كَمَا تَتَعَلَّمُ حُسْنَ الْقَوْلِ.

۲. «ثَلَاثَةٌ يُشَدَّلُ بِهَا عَلَى إِصَابَةِ الرَّأْيِ حُسْنُ اللَّقَاءِ وَ حُسْنُ الْإِسْتِمَاعِ وَ حُسْنُ الْجَوَابِ».

مطمئن شوند (برداشت خود را به مخاطب بازگو کنند تا صحت و سقم آن مشخص شود) و در قدم چهارم به مخاطب وانمود کنند که حرف‌هایش را فهمیده و علاقه‌مند به ادامه گفتگو است. همچنین تحقیقات نشان داده که هر مقدار واژگان غنی‌تر و گسترده‌تری در ذهن افراد باشد (دارای گستره دانشی و واژگانی وسیع باشند) شنوندگان به‌تر و دقیق‌تری خواهند بود (پناهی، ۱۴۰۲: ۱۹۲).

قرآن کریم خوب گوش دادن را از صفات پیامبر اسلام ﷺ می‌داند و می‌فرماید: کسانی می‌گویند او آدم خوش‌باوری است (و به سخن همه گوش می‌دهد). بگو خوش‌باور بودن او به نفع شماست (ولی بدانید) او به خدا ایمان دارد و تنها مؤمنان را تصدیق می‌کند و رحمت است برای شما که ایمان آورده‌اید (چون به سخن شما گوش می‌دهد)^۱ (توبه، ۶۱). خوب گوش دادن به دیگران و پذیرش عاطفی و کنش عاطفی با دیگران در تحول شناختی و تأثیرپذیری معرفتی و رفتاری او نقش‌سازنده دارد. خاتم انبیاء حضرت محمد ﷺ در این باره می‌فرماید: دلها بر محبت کسی که به آنها خوبی کند و بر نفرت از کسی که به آنها بدی روا دارد، سرشته شده است^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۶/۱۸۴).

دلدادگی به سخنان دیگران و با دقت گوش دادن، نشانه علاقه‌مندی است و باعث تلطیف روابط می‌شود. شنونده خوب بودن، محبت کردن، تأیید کردن، تشویق کردن، اعتماد کردن و ایجاد احساس امنیت در دیگران، از عوامل ایجاد محبوبیت و مقبولیت بوده و باعث رشد ظرفیت‌های اجتماعی، تعامل اجتماعی و پیشرفت می‌شود (Sonnett et al, 2009, p 1742). گوش دادن به یکدیگر، با همدیگر صریح و صادق بودن و به یکدیگر اعتماد داشتن، از عناصر ایجاد صمیمیت و همدلی است (Strong, 2007, p 151). همدلی به معنای توانایی سهیم شدن در تجربیات هیجانی دیگران (Volem et al, 2006, p 90-98)، برخورداری از توانایی مدیریت و برانگیختگی عاطفی و تنظیم آن (Riff et al, 2010, p 362-367) و به معنای توانایی شبیه‌سازی

۱. «وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ قُلُّ أَدُنْ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ».

۲. «طَبِعَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا وَبُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا».

و تصور حالات درونی و ذهنی دیگران و درک صحیح از حالات شناختی و عاطفی-هیجانی دیگران (Namin May and others, 2008, p 571-580)، از مهم‌ترین و قدرتمندترین ابزار است که می‌توان به واسطه آن با دیگران رابطه برقرار نمود. همدلی، نقش اساسی در ایجاد انگیزه، افزایش گُنش‌وری‌های دوستانه، ارتباط صحیح و در ایجاد تعامل مبتنی بر اعتماد و پذیرش دارد (Decety, 2011, p 96).

در آموزه‌های اسلامی به همدلی (مواسات) و درک عاطفی و شناختی دیگران توصیه شده و آن را بهترین رفتار دانسته‌اند. حضرت پیامبر ﷺ می‌فرماید: سرآمد کارها، سه چیز است: انصاف داشتن با مردم، مواسات نسبت به برادر [دینی]، و همراه به یاد خداوند متعال بودن^۱ (کلینی، ۱۴۲۹، ص ۳۶۹). دلدادگی و توجه عاطفی و شناختی به دیگران و ادای احترام در ارتباط اجتماعی و به ویژه در تعامل چهره به چهره، می‌تواند روابط را تسهیل، بهبود، پایدار و صمیمانه نماید. رفتار متواضعانه و همراه با ادب و احترام، نقش زیادی در تربیت اجتماعی دیگران و در ترویج هنجارهای اسلامی و اخلاقی دارد. آحاد جامعه در یک کنش متقابل با یکدیگر هستند و هر فردی به هر مقداری که التزام به اقتضائات اخلاقی تعامل چهره به چهره داشته باشد، به همان مقدار می‌تواند باعث ایجاد صمیمیت و همدلی گردد. التزام به رفتارهای اخلاقی، نقش سازنده و الگویی در دیگران نیز دارد و باعث ترویج هنجارهای اسلامی و اخلاقی در آحاد جامعه نیز می‌شود. در روان‌شناسی و به خصوص در اندیشه آلبرت بندورا اعتقاد بر این است که بیشتر یادگیری‌های انسان و تأثیرپذیری‌های او، از طریق یادگیری مشاهده‌ای انجام می‌شود. ایشان اعتقاد دارد هر چقدر الگوی مورد مشاهده، از محبوبیت و جذابیت و رابطه عاطفی خوب با الگوگیرنده داشته باشد، تأثیرش زیاده‌تر و بهتر خواهد بود (Bandura, A., & Bussey, 2004). پذیرش عاطفی و تلاش در ایجاد درک مشترک از موضوعات مختلف و همراهی هیجانی با مخاطب در تعامل چهره به چهره، افزون بر تسهیل و پایداری روابط چهره به چهره، می‌تواند زمینه تأثیرگذاری معرفتی و اخلاقی را نیز در دیگران فراهم سازد. از چشم انداز اسلامی، پذیرش

۱. «سَيِّدُ الْأَعْمَالِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: إِنْصَافُكَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِكَ، وَ مُوَاةُ الْأَخِ فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، وَ ذِكْرُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى كُلِّ حَالٍ».

عاطفی و نرمی در تعامل چهره به چهره و پرهیز از خشونت کلامی، آثار روان‌شناختی، اجتماعی و معنوی مختلفی به دنبال دارد. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: هر که درشت‌خوی باشد و خشونت ورزد (دیگران را طرد کند و نپذیرد)، مردم از گرداگرد او بگیرزند و هر که بد‌خوی باشد از دوستی و رفاقت دیگران محروم می‌شود^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۶۵-۲۶۴).

پرهیز از واژه‌های ناپسند و بی‌زاری‌آور

از چشم‌انداز قرآن کریم، یکی از ویژگی‌های روابط کلامی قرآن بنیان و اخلاق محور، تهی بودن از واژه‌های رکیک است^۲ (مؤمنون، ۳). قرآن کریم، بیهوده‌گویی را منع نموده است^۳ (حج، ۳۰ و مؤمنون، ۳) و یکی از ویژگی بهشتیان را پرهیز از بیهوده‌گویی، معرفی نموده^۴ (واقعۀ ۲۵-۲۶) و به این گونه به اهمیت زیباگویی و پسن‌دیده‌گویی، تأکید کرده است. به‌کارگیری الفاظ رکیک و رعایت نکردن عفت کلام، افزون بر اینکه از مراتب معنوی انسان می‌کاهد، سبب از میان رفتن صمیمیت و محبت در میان افراد می‌شود و فضای روابط خانوادگی و بین‌فردی را مسموم می‌کند. واژه‌های رکیک و ناپسند، باعث دلزدگی و بی‌زاری و کینه در اعضای خانواده می‌شود. قرآن کریم حتی در مورد کفار و بت‌پرستان می‌گوید به آنها فحش و دشنام ندهید که آنها نیز مقابله به مثل می‌کنند (انعام، ۱۰۸). واژه‌های زیبا دارای انرژی مثبت بوده و در مخاطب آرامش و میل مثبت ایجاد می‌کند. حضرت علی علیه السلام در رابطه با پیامدهای استفاده از کلمات ناپسند می‌فرماید: هر کس سخنش بد (خالی از زیبایی) باشد، بهره‌بد ببرد^۵ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۲۳). امام باقر علیه السلام فرمود: این زبان کلید هر خیر و شراست، پس سزاوار است مؤمن از

۱. «مَنْ حَسَنَتْ عَرِيكَتَهُ أَفْقَرَتْ حَاشِيَتُهُ. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ أَعْوَزَهُ الصَّدِيقُ وَ الرَّفِيقُ. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ فَلَاهُ مُصَاحِبُهُ وَ رَفِيقُهُ. لَا وَخْشَةَ أَوْخَشَ مِنْ سُوءِ الْخُلُقِ».

۲. «وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ».

۳. «اجتنبوا قول الزور».

۴. «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَ لَا تَأْتِيَمًا* إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا».

۵. «مَنْ سَاءَ لَفْظُهُ سَاءَ حَقْلُهُ».

زبان خود محافظت کند همان گونه که از طلا و نقره خود محافظت می کند؛ چرا که رسول خدا ﷺ فرمود: رحمت خدا بر مؤمنی که زبان خود را از هر بدی نگه دارد که این کار همچون صدقه ای برای او سودمند است. امام باقر علیه السلام سپس فرمود: کسی از گناهان در امان نیست، مگر اینکه زبان خود را حفظ کند^۱ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۱۴۰۴: ۲۹۸). روابط کلامی نیکو از عوامل ایجاد محبوبیت و پذیرش در نزد دیگران است^۲ (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۲) و باعث مصونیت بخشی از آسیب های اجتماعی است^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۳۴۰).

نتیجه گیری

با تأمل و تتبع در آموزه های اسلامی و اخلاقی و در رابطه شاخصه های مهم روابط کلامی در نظام خانواده، می توان ادعا نمود:

۱. در آموزه های اخلاقی اسلام، به گونه های مختلف به نقش و اهمیت روابط کلامی به نحو عام و به ویژه در ارتباط با اعضای خانواده به نحو خاص، پرداخته شده است؛
۲. روابط کلامی نیکو از عناصر مهم سرمایه خانوادگی و اخلاقی است؛
۳. روابط کلامی نیکو در خانواده، باعث افزایش محبوبیت، پذیرش، تأثیرگذاری و مصونیت بخشی از ناهنجاری های اخلاقی است.
۴. مهم ترین و پُر دامنه ترین شاخصه های روابط کلامی از چشم انداز قرآن کریم و احادیث عبارتند از: الف) استخدام واژه های فاخر و زیبا در روابط کلامی؛ ب) پرهیز از واژه های ناپسند و بیزاری آور؛ ج) التزام بر ادبیات نرم و انگیزشی؛ د) التزام به سخنان متقن و قابل ادراک؛ ه) تأکید و استمرار بر ادبیات محترمانه و نجیبانه؛ و) مراقبت از توازن کلامی و آوایی؛ ز) تلاش گسترده در

۱. «إِنَّ هَذَا اللِّسَانَ مِفْتَاحُ كُلِّ خَيْرٍ وَ شَرٍّ فَيَتَّبِعِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَخْتِمَ عَلَى لِسَانِهِ كَمَا يَخْتِمُ عَلَى ذَهَبِهِ وَ فِضَّتِهِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ رَجِمَ اللَّهُ مُؤْمِنًا أَمْسَكَ لِسَانَهُ مِنْ كُلِّ شَرٍّ فَإِنَّ ذَلِكَ صَدَقَةٌ مِنْهُ عَلَى نَفْسِهِ ثُمَّ قَالَ ع لَا يَسْلَمْ أَحَدٌ مِنَ الذُّنُوبِ حَتَّى يَخْزُنَ لِسَانَهُ».

۲. «الْقَوْلُ الْحَسَنُ ... يُحِبُّ إِلَى الْأَهْلِ».

۳. «عَوِذُ لِسَانِكَ حُسْنُ الْكَلَامِ تَأْمَنِ الْمَلَامَ».

راستای گفتگوی ظریف و عاطفی با اعضای خانواده؛ ح) پذیرش عاطفی دیگران.

۵. التزام به شاخص‌های روابط کلامی اخلاقی، باعث تحول اخلاقی و تربیتی اعضای خانواده و زمینه افزایش محبت، افزایش صمیمیت، بهبود همدلی و ارتقاء همدلی خواهد شد.

۶. ترویج اخلاق اسلامی و به ویژه در روابط بین فردی و خانوادگی، تعارض‌ها را کاهش داده و اعتماد متقابل را افزایش می‌دهد و زمینه سازی تحول تربیتی و افزایش هنجارهای دینی می‌شود.

۷. احساس کرامت، افزایش اعتماد به نفس، مثبت اندیشی، کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی و...، از دیگر فواید التزام به شاخصه‌های روابط کلامی نیکو در روابط خانوادگی است.

۸. روابط روان نیکو و مبتنی بر اخلاق قرآنی، باعث استحکام روابط همسران و افزایش پایداری خانواده و باعث افزایش امنیت روانی در اعضای خانواده است.

قرآن کریم، ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی.

۱. ابن ابی الدنيا، (بی تا)، کتاب العیال، دمشق: دار ابن القیم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۶)، الأمالی، للصدوق، تهران، کتابچی.
۳. _____ (۱۴۱۳)، من لا یحضره الفقیه، قم، انتشارات اسلامی.
۴. ابن حنبل، احمد. (بی تا)، المسند، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴)، تحف العقول، قم، جامعه مدرسین.
۶. آهنگیان، محمد رضا و منیدری، رمضانعلی. (۱۳۸۳)، رابطه مهارت های ارتباطی مدیران با سلامت سازمانی، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۲، ص ۴۱۰-۴۲.
۷. بهروزی لک، غلامرضا. (۱۳۹۶)، ماهیت استرژشادی فطری (حیات اجتماعی در حکمت متعالیه)، سیاست متعالیه، سال پنجم، شماره هفدهم، ص ۲۳-۴۴.
۸. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۶۳)، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش.
۹. پناهی، علی احمد. (۱۳۹۴)، جوانی فصل شکفتن، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۰. _____ (۱۳۹۵)، تربیت اجتماعی با تأکید بر آموزه های تربیتی روانشناختی، پژوهش های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۱۱، ص ۱۵۷-۱۸۲.
۱۱. _____ (۱۳۹۶)، تأثیر آموزه های اخلاقی در ارتقاء نگرش دینی افراد جامعه، مجله پژوهش های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۱۳، ص ۵۷-۸۰.
۱۲. _____ (۱۳۹۸)، نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۳. _____ (۱۴۰۱)، سبک فرزند پروری با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۴. _____ (۱۴۰۲)، روان شناسی تبلیغ دینی با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه

حوزه و دانشگاه.

۱۵. پناهی، علی احمد و جان بزرگی مسعود. (۱۳۹۶)، روان شناسی زن و مرد، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۱۶. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات.

۱۷. _____ (۱۴۱۰) غرر الحکم و درر الکلم، قم، دارالکتاب الإسلامی.

۱۸. تولیت زواره، سید محمد رضا. (۱۳۷۸)، ارتباطات مؤثر، ماهنامه اندیشه گستر سایپا، شماره ۳۶، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

۱۹. حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۱)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سمت.

۲۰. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعه، قم، آل البيت.

۲۱. دیلمی، حسن بن محمد. (۱۴۰۸)، أعلام الدین فی صفات المؤمنین، قم.

۲۲. رضائیان، علی. (۱۳۷۹)، مدیریت رفتار سازمانی، تهران سمت.

۲۳. طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین.

۲۴. طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰)، مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی.

۲۵. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹)، العین، قم، هجرت.

۲۶. قرائتی، محسن. (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷)، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه.

۲۸. _____ (۱۴۲۹)، کافی (ط - دار الحديث)، قم، دار الحديث.

۲۹. لیثی واسطی، علی بن محمد. (۱۳۷۶)، عیون الحکم و المواعظ، قم، دار الحديث.

۳۰. مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۳۱. مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: وزارت فرهنگ

و ارشاد اسلامی.

۳۲. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامية.

۳۳. نراقی، احمد. (۱۳۸۱)، معراج السعاده، قم: هجرت.

۳۴. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی. (۱۴۱۰)، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعة ورام، قم، مكتبة فقيه.

35. Asoodeh, M. H.; Daneshpour, M.; Khalili, Sh.; Lavasani, M. Gh.; Shabani, M.A. & Dadras, I. (2011). Iranian successful family functioning: Communication. Journal of social and behavior sciences, 30, p367-371.

36. Bandura, A., & Bussey, K. (2004). On broadening the cognitive, motivational, and sociostructural scope of theorizing about gender development and functioning. Psychological Bulletin, 130, 691-701.

37. Decety, J. (2011). Dissecting the neural mechanisms mediating empathy. Emotion Review, 3(1), 92-108.

38. Manfredini, M., Breschi, M., & Manzoni, S. (2010). Spouse selection by health status and physical traits. American Journal of Physical Anthropology, 141, p 290-296.

39. Nummenmaa, L., Hirvonen, J., Parkkola, R. & Hietanen, J. (2008). Is emotional contagion special? An fMRI study on neural system for affective and cognitive empathy. Neuro image, 43, 571-580.

40. Piff, P.K., Stancato D.M., Cote, S., Mendoza-Denton R. & Keltner, D. (2012); "Higher social class predicts increased unethical behavior"; National Acad Sci, 109:4086-4091.

41. Rieffe, C., Ketelaar, L. & Wiefferink, C. (2010). Assessing empathy in young children: construction and validation of an empathy questionnaire (EMQUE). Personality and individual differences, 49(5), 362-367.

42. Sonnette, M.B. And others (2009). Children's Representation of family Relationships, peer information, and school Adjustment. *Developmental Psychology*, V 45, N 6, P 1740-1751.

43. Strong, Bryan ,Christine De Vault. (2007). The Mariage And Family Experience Intimate Ralationship In A Changing .

44. Vollm, B. Taylor, A. Richardson, P. Corcoran, R. Stirling, J. Mckie, S. Deakin, J & Elliott,R.(2006). Neuronal correlates of theory of mind and empathy: A functional magnetic resonance imaging study in a nonverbal task. *Neuro image*, 29, 90-98.

45. Zhang Z. (2011); "On moral hazard of construction project visual organization"; *Procedia Engie*, 12:156-162.

